Saydullayeva.A.R.
Farg’ona davlat universiteti Pedagogika kafedrasi katta o’qituvchisi p.f.b.f.d.(PhD)
Islamova. M. M.
Farg’ona davlat universiteti Pedagogika yo’nalishi 2-bosqich talabasi

INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA IJTIMOIY FAOLLIKNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI VA MUAMMOLARI

Annotatsiya Mazkur ilmiy tadqiqot inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirish imkoniyatlari va mavjud muammolarni tahlil qilishga qaratilgan. Integratsion ta’lim jarayonida jismoniy yoki aqliy cheklovli bolalarni umumta’lim muhitiga qo‘shish o‘qituvchi tayyorgarligi, metodik yondashuv va ijtimoiy infratuzilma yetishmovchiligi sababli qiyinchiliklar tug‘diradi. Tadqiqotda adabiyot tahlili, kuzatuv, so‘rovnoma va intervyu asosidagi aralash metodologiya qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ijtimoiy faollikni rivojlantirishda pedagogik qo‘llab-quvvatlash, differensial ta’lim, o‘qituvchining empatiyasi va o‘quvchilarning o‘zaro muloqoti muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot amaliy jihatdan inklyuziv muhitda o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini oshirish bo‘yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy faollik, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, pedagogik yondashuv, integratsiya, differensial ta’lim, empatiya.

Аннотация *Данное исследование направлено на анализ возможностей и проблем формирования социальной активности учащихся в условиях инклюзивного образования. Интеграция детей с физическими и интеллектуальными особенностями в общеобразовательную среду сопровождается трудностями, связанными с уровнем подготовки педагогов, методическими подходами и недостаточной социальной инфраструктурой. В работе использована смешанная методология, включающая анализ литературы, наблюдения, анкетирование и интервью. Результаты показали, что ключевыми факторами развития социальной активности являются педагогическая поддержка, дифференцированный подход, эмпатия учителя и межличностное взаимодействие учащихся. Исследование имеет практическую значимость для разработки эффективных стратегий социальной интеграции в инклюзивных школах.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, социальная активность, учащиеся с особыми потребностями, педагогическая поддержка, интеграция, дифференцированное обучение, эмпатия.*

Abstract This study explores the opportunities and challenges of developing students' social activity in an inclusive educational environment. Integrating students with physical and intellectual disabilities into mainstream schools presents challenges related to teacher preparedness, methodological adaptation, and limited social infrastructure. The research employed a mixed-methods approach involving literature review, observation, surveys, and interviews. Findings reveal that social engagement development is primarily influenced by teacher support, differentiated instruction, empathy, and peer interaction. The practical value of the study lies in its contribution to forming effective strategies for enhancing social integration and participation in inclusive schools.

Keywords: inclusive education, social activity, students with special needs, teacher support, integration, differentiated learning, empathy.

XXI asrda ta’lim tizimi insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillariga tayangan holda rivojlanmoqda. Shu jarayonda **inklyuziv ta’lim** konsepsiyasi global miqyosda e’tiborga molik pedagogik yo‘nalishlardan biriga aylandi. Inklyuziv ta’limning mohiyati — turli imkoniyatlarga ega o‘quvchilarni yagona ta’lim tizimiga jalb etish, ularning shaxsiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga sharoit yaratishdan iborat. Shunday ekan, **inklyuziv muhitda ijtimoiy faollikni shakllantirish** nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik va madaniy ahamiyatga ega masaladir. **Tadqiqot ob’yekti** — inklyuziv ta’lim muhitida o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish jarayoni. Bu jarayon shaxsning o‘z imkoniyatlarini anglash, jamoaga moslashish, muloqot kompetensiyasini shakllantirish va ijtimoiy faol sub’yekt sifatida kamol topish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Inklyuziv o‘quv muhiti bu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi psixologik, pedagogik va tashkiliy mexanizmlarni talab etadi. Hozirgi davrda inklyuziv ta’lim tizimining rivojlanishiga qaramay, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi yetarlicha shakllanmagani kuzatiladi. Ayni paytda metodik qo‘llanmalar, ijtimoiy kompetensiyani rivojlantiruvchi texnologiyalar, pedagoglarning psixologik tayyorgarligi hamda oila bilan hamkorlik darajasi pastligi asosiy muammolar sifatida qayd etiladi. Shu sababli, mazkur tadqiqotda ijtimoiy faollikni inklyuziv muhitda shakllantirish imkoniyatlari, mexanizmlari va samarali metodlari chuqur tahlil qilinadi. **Tadqiqotning borish jarayoni** davomida zamonaviy pedagogik monitoring, so‘rovnoma, kuzatuv, diagnostika va tahlil metodlari asosida empirik ma’lumotlar yig‘ildi. UNESCO (2023), Ainscow (2021), Florian (2019) va Dyson (2020) tadqiqotlarida ta’limning inklyuziv modeli ijtimoiy integratsiya jarayonining samarali vositasi sifatida asoslab berilgan. O‘zbekiston olimlari A. Abduqodirov (2021), M. Qodirova (2022), N. Toshpo‘latova (2023) ishlarida esa milliy inklyuziv ta’lim modeli, uning ijtimoiy moslashuvdagi o‘rni va pedagogik yondashuvlar tizimi batafsil o‘rganilgan. Tadqiqotda inklyuziv muhitda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirishning **integrativ modeli** ishlab chiqildi. Ushbu model psixologik qo‘llab-quvvatlash, hamkorlikda o‘qitish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish hamda ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali ijtimoiy faollikni bosqichma-bosqich oshirishni nazarda tutadi. Bu model o‘quvchining shaxsiy faolligini, o‘zini namoyon etish qobiliyatini va ijtimoiy mas’uliyatini mustahkamlashga qaratilgan. Olingan natijalar inklyuziv ta’lim jarayonida shaxsiy yondashuvni kuchaytirish, pedagoglar faoliyatini optimallashtirish hamda ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu izlanish asosida pedagogik jamoalar uchun metodik tavsiyalar, trening dasturlari va ijtimoiy faoliyat modullari ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi yillarda inklyuziv ta’lim masalalari bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni shakllantirishga doir nazariy va amaliy yondashuvlarni yanada chuqurlashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Inklyuziv ta’lim nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muhitiga qo‘shish, balki ularning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash, o‘z salohiyatini jamiyat foydasiga yo‘naltirishni ham ko‘zda tutadi. Shu bois metodologik yondashuvlar tizimida sotsiopsixologik tahlil, empirik kuzatuv, pedagogik diagnostika, hamda kontent-tahlil usullari muhim o‘rin tutadi. A. Abduqodirov (2021) o‘z tadqiqotlarida inklyuziv ta’lim tizimini ijtimoiy muhit bilan integratsiyalashuvga asoslangan pedagogik model sifatida talqin etadi. Unga ko‘ra, “har bir o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasi uning ijtimoiy muhitdagi faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi”. Bu yondashuv shaxsning psixologik qo‘llab-quvvatlanishi bilan bir qatorda, o‘qituvchining inklyuziv kompetensiyasini kuchaytirishni ham talab etadi.

Bundan tashqari, L. Florian (2019) inklyuziv ta’limda ishonchli ma’lumotlarni yig‘ishning eng muhim bosqichlarini “o‘quvchilarning ehtiyojlarini to‘liq aniqlash, ularning ijtimoiy o‘zaro ta’sir ko‘rsatkichlarini o‘lchash va shaxsiy motivatsiya omillarini baholash” deb belgilaydi. U shuningdek, tadqiqotchi uchun **triangulyatsiya** — ya’ni bir nechta metodlardan bir vaqtda foydalanish ishonchlilikni oshiruvchi omil ekanini ta’kidlaydi. O‘zbekistonlik olima N. Toshpo‘latova (2023) esa milliy inklyuziv ta’lim tizimi kontekstida o‘tkazgan tadqiqotlarida o‘qituvchilarning ijtimoiy-psixologik tayyorgarligi, oila bilan hamkorlik darajasi va bolalarning o‘zaro munosabatlaridagi kommunikativ barqarorlikni asosiy empirik ko‘rsatkich sifatida ajratib ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, “o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy faollikni rivojlantirish jarayonida empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilinmagan har qanday pedagogik yondashuv biryoqlamalikka olib keladi”. Metodologik jihatdan, tadqiqotlar jarayonida sotsiologik so‘rov, kuzatuv, suhbat, psixologik testlar va pedagogik diagnostika usullari qo‘llanilgan. Ushbu usullar o‘quvchilarning ijtimoiy faollik darajasini, o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini, inklyuziv muhitda o‘zini anglash dinamikasini aniqlashda ishonchli vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalarining obyektivligi va ishonchliligini ta’minlash maqsadida olingan ma’lumotlar statistik tahlil, korellyatsion tahlil, hamda deskriptiv model asosida qayta ishlangan. Ainscow (2021) o‘z asarida inklyuziv tizimdagi tahlil jarayonining markazida “o‘qituvchi–o‘quvchi–muassasa–jamiyat” o‘zaro aloqadorligi turishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ishonchli ma’lumotlar yig‘ishning eng muhim sharti — bu “o‘quvchining sub’yektiv tajribasini ob’yektiv faktlarga asoslangan tarzda baholay olish”dir. Tadqiqotda UNESCO (2023) hisobotlarida keltirilgan xalqaro metodik ko‘rsatmalardan ham foydalanildi. Xususan, har bir mamlakat o‘zining ijtimoiy-madaniy sharoitiga mos milliy inklyuziya modelini ishlab chiqishi, empirik ma’lumotlarni to‘plashda mahalliy omillarni inobatga olishi zarurligi qayd etilgan.

Shu asosda inklyuziv ta’limdagi ijtimoiy faollikni o‘rganish metodologiyasi quyidagi yo‘nalishlarda shakllantiriladi:

1. Ijtimoiy kuzatuv va empirik tahlil – o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy muloqotlarni qayd etish.
2. Psixologik diagnostika – motivatsiya va o‘zaro munosabatni baholash.

3. Pedagogik monitoring – o‘quvchilar ijtimoiy faoliyatining rivojlanish dinamikasini aniqlash.

4. Kontekstual tahlil – ta’lim muhiti va jamiyat omillarining o‘zaro ta’sirini aniqlash.

Ushbu metodik asoslar yordamida olingan natijalar o‘quvchilarning inklyuziv muhitdagi ijtimoiy moslashuvi, faolligi hamda kommunikativ kompetensiyasini oshirish yo‘nalishlarida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’lim muhiti ijtimoiy faollikni shakllantirishda kuchli tarbiyaviy, psixologik va sotsiopedagogik imkoniyatlarga ega. Tahlillar asosida aniqlandi-ki, nogironligi bo‘lgan bolalar va sog‘lom tengdoshlari o‘rtasidagi ijtimoiy muloqotning samarali tashkil etilishi o‘zaro hurmat, empatiya, hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida o‘qituvchi va tarbiyachilarning inklyuziv kompetensiyalarini rivojlantirish ijtimoiy faollikni oshirishda muhim determinant hisoblanadi. Psixologik kuzatuvlar asosida aniqlanishicha, inklyuziv muhitda o‘qiyotgan bolalar o‘z fikrini ochiq ifoda etish, jamoada faol ishtirok etish, mas’uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini bosqichma-bosqich o‘zlashtiradi. Bu jarayonni qo‘llab-quvvatlash uchun o‘quv jarayoniga muloqotga yo‘naltirilgan interfaol metodlarni, ijtimoiy rolli o‘yinlar va kooperativ o‘qitish texnologiyalarini joriy etish samarali natija bermoqda Shunday qilib, tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy faollikni shakllantirish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatda tolerantlik, bag‘rikenglik va insonparvarlik tamoyillarining mustahkamlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatishini isbotladi. “Insonni jamiyatda faol subyekt sifatida shakllantirishning boshlang‘ich nuqtasi — uning ta’limdagi ishtirokidir”.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijasida aniqlanishicha, inklyuziv ta’lim ijtimoiy faollikni rivojlantirishda universal mexanizm sifatida qaraladi. Ba’zi olimlar bu jarayonni “ijtimoiy integratsiya maktab madaniyatini o‘zgartiruvchi jarayon” deb izohlaydi. Boshqa tadqiqotchilar esa uni ko‘proq “individual ehtiyojlarni qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik tizim” sifatida talqin etadi. Mazkur bahs-munozaralar inklyuziv ta’limning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishdagi o‘rnini aniq belgilash zaruratini ko‘rsatadi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv muhitda ijtimoiy faollikni oshirish uchun pedagogning inklyuziv kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ainscow ta’kidlaganidek, “ta’lim tizimining inklyuzivlik darajasi o‘qituvchining ijtimoiy yondashuv madaniyatiga bog‘liq”. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga yo‘naltirilgan interfaol metodlar, o‘zaro yordamli o‘qitish hamda hamdardlik asosida qurilgan kommunikativ o‘yinlar ijobiy natijalar beradi. O‘zbekistonda olib borilgan tadqiqotlarda (Jo‘rayeva, 2023) ham inklyuziv ta’limning ijtimoiy jihatlari tahlil qilinib, unda “o‘quvchi shaxsining ijtimoiy faolligi — ta’lim tizimining insonparvarlik darajasini belgilovchi mezon” ekanligi ta’kidlangan. Bu yondashuvlar natijalarning ishonchliligini kuchaytiradi va gipotezaning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi. Diskussiya natijasida aniqlanishicha, inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy faollikni shakllantirish jarayoni hali to‘liq o‘rganilmagan. Ayniqsa, pedagoglarning emotsional qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini, o‘quvchilarning motivatsion ehtiyojlarini hamda ota-onalar bilan hamkorlikda olib boriladigan

ijtimoiy integratsiya jarayonlarini chuqur tahlil qilish zarur. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu yo‘nalishda kompleks diagnostik modellar ishlab chiqish, monitoring tizimini takomillashtirish hamda milliy tajribani xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirishga qaratilishi lozim. “Inklyuziv ta’limning asosiy vazifasi — har bir bolaning ijtimoiy imkoniyatlarini kengaytirishdir” (Florian, 2020).

FOYDALANILGAN ADABIYOLAR:

1. Avazova, M. (2023). *Inklyuziv ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni rivojlantirish omillari*. – “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, №2, 45–52-betlar.
2. Shirinova, N. (2020). *Maktab ta’limida inklyuzivlikning psixologik-pedagogik asoslari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
3. Florian, L, Black-Hawkins, K. (2017). *Exploring Inclusive Pedagogy*. – British Educational Research Journal, 43(6), 1045–1060.
4. Musayeva, D. (2022). *O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning huquqiy va ijtimoiy asoslari*. – “Ijtimoiy fanlar” jurnali, №4, 88–96-betlar.
5. Ainscow, M. (2020). *Developing Inclusive Education Systems: What Are the Levers for Change?* – Journal of Educational Change, 21(3), 283–301.